

Հ. ՔԱԶԱԶՆՈՒՆՈՒ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԸ ԱՄՆ ՍԵՆԱՏԻ ԱՐՏԱՔԻՆ
 ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԵՆԹԱՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՒՄ
 (Հոկտեմբեր, 1919 թ.)*

Բանալի բառեր՝ Հ. Քազազունի, Ջ. Ուիլյամս, ԱՄՆ, Սենատ, օգնություն, նպաստ, քանաձև, անկախություն, առաքելություն:

Անկախության հռչակումից ի վեր Հայաստանի Առաջին Հանրապետության կառավարության առաջնահերթ և հիմնական նպատակներից մեկը, բացի արտաքին ու ներքին թշնամուց երկրի ապահովության պահպանումից, ժողովրդի ֆիզիկական գոյության ապահովումն էր: Ըստ այդմ՝ Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարության առաջնային խնդիրներից էին պարենավորման գործի կարգավորումն ու ապահովումը: 1918 թ. վերջերին սովն ու հիվանդություններն իրենց սոսկալի հետքը թողեցին. մարդիկ մահանում էին քաղցից ու ցրտից: 1919 թ. սկզբին այդ հունձը շարունակվում էր, իրավիճակը հուսահատական էր¹: Հունվարի երկրորդ կեսից կառավարությունը մշակում է երկրին սպառնացող սովի վտանգը կասեցնելու կամ մեղմելու անհրաժեշտ ծրագրեր: Հունվարի 22-ի կառավարության նիստին վարչապետ Հ. Քազազունին հանդես եկավ հետևյալ առաջարկով. «Երկրին սպառնացող սովի առաջն առնելու համար անհրաժեշտ է դիմում անել համաձայնության պետություններին (մասնավորապես Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին) օտար շուկաներից (մասնավորապես Ամերիկայից) Հայաստան խոշոր քանակությամբ հաց ներմուծելու համար: Սպառնացող աղետի ծավալը պահանջում է, որ այդ դիմումը անի Հայաստանի Խորհրդի և կառավարության հանձնարարությամբ՝ անձամբ Մինիստր-նախագահը, իբրև երկրի ամենաբարձր պաշտոնյան, ունենալով ուղեկիցներ պարենավորման մինիստրին և ֆինանսների մինիստրության կողմից մի ձեռնահաս խորհրդատու: Բացի հացի խնդրից՝ նպատակահարմար և կարևոր է հանձնարարել սույն անձնավորություններին ա) համաձայնության գալ պետությունների կամ մեծ առևտրական տների հետ՝ ներմուծելու Հայաստան երկրին պակասող առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ և բ) հնար եղած դեպքում՝

* Ներկայացվել է 26. XI. 2019 թ., ընդունվել է տպագրության 28. XI. 2019 թ.:

¹ Ս. Վրացյան. Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1998, էջ 253:

բանակցություններ վարել և պարզել, թե ինչ պայմաններով Հայաստանի Հանրապետությունը կարող կլինե՞ր դրամական փոխարինություն անել արտասահմանում»²:

Ելնելով առաջարկի կարևորությունից ու նպատակահարմարությունից՝ կառավարությունը որոշեց ընդունել այն և հանձնարարեց վարչապետին կազմել զեկուցում, նախահաշիվ ու օրինագիծ՝ Հայաստանի Խորհրդին ներկայացնելու համար: Երբ հունվարի 27-ի կառավարության նիստին վարչապետը ներկայացրեց զեկուցումն ու օրինագիծը, որոշվեց հավանություն տալ Եվրոպա և Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ Մինիստր-նախագահի գլխավորությամբ պատվիրակություն ուղարկելու մասին օրինագծին ու շտապ կարգով այն ներկայացնել Հայաստանի Խորհուրդ՝ ի հաստատություն³:

Պատվամենտը քննարկեց օրինագիծը փետրվարի 4-ին: Երկար քննարկումներից հետո որոշվեց. «Հանձնարարել վարչապետին ուղևորվել Եվրոպա և Ամերիկա, դիմել Հայաստանի Խորհրդի անունից համաձայնության պետությունների և Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կառավարություններին և խնդրել նրանց օգնությունը՝ ներմուծելու երկիր Հայաստանին պակասող պարենը և առաջին անհրաժեշտության ուրիշ ապրանքներ»⁴: Չնայած Խորհրդի կողմից օրինագծի ընդունմանը՝ այն անմիջապես չիրագործվեց: Սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ տարբեր պատճառներով Հ. Քաջազնունու նշված պահին արդեն նախկին վարչապետի գլխավորությամբ պատվիրակությունը Հայաստանից մեկնեց միայն ամիսներ հետո՝ 1919 թ. մայիսի վերջին:

Այդ ընթացքում հանրապետության վիճակը շարունակում էր մնալ ծայրահեղ ծանր: 1919 թ. սկզբից, հունվարին անգլիացիների տրամադրած այլուրի և ցորենի ոչ մեծաքանակ օգնությունից բացի, մինչև ապրիլի վերջ Հայաստան դրսից մթերք չէր մտել: Բարեբախտաբար, մինչև զարնան վերջ իրադրությունը փոխվեց. «Հայաստանի Խորհրդի ու կառավարության դիմումները, ինչպես նաև արտասահմանում կատարված աշխատանքները, վերջապես, լսվեցին, և օգնությունը շատ չուշացավ: Այս անգամ օգնության հասնողը Ամերիկան էր՝ Միացյալ Նահանգների պարենավորման դիկտատոր Հուվերը, Եվրոպայի փրկիչը հետպատերազմյան սովից: Հուվերը եղավ Հայաստանի ժողովրդի իրական փրկիչը»⁵:

² Նույն տեղում, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրություններ 1918–1920 թթ., Երևան, 2014, էջ 103–104:

³ Ս. Վր ա գյ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 254, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրություններ 1918–1920 թթ., էջ 106–107:

⁴ Հայաստանի Հանրապետության պատվամենտի նիստերի արձանագրություններ 1918–1920 թթ., Երևան, 2010, էջ 167:

⁵ Ս. Վր ա գյ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 254:

Ինչ վերաբերում էր արտասահման մեկնած, Հ. Քաջագունու գլխավորած քաղաքացիական առաքելությանը, սպա վերջինս 1919 թ. ամռան ամիսներին ու աշնան սկզբին իր գործունեությունը ծավալեց Եվրոպայում և միայն սեպտեմբերի վերջին Փարիզից ուղևորվեց ԱՄՆ: Հ. Քաջագունու աշխատանքային խմբի կազմում էին ֆինանսների նախարար Արտաշես Էնֆիաջյանը, գյուղատնտես Հարություն Փիրայյանը և սպա Սուրեն Մելիքյանը: Պատվիրակությունը ժամանեց ԱՄՆ՝ Նյու Յորք, 1919 թ. հոկտեմբերի 9-ին⁶: Նույն օրը՝ երեկոյան, պատվիրակության ներկայացուցիչները մեկնեցին Վաշինգտոն՝ ամերիկյան կառավարությանը ներկայացնելու իրենց խնդիրները:

Այդ օրերին՝ մասնավորապես 1919 թ. սեպտեմբերի 27-ից հոկտեմբերի 10-ը, Սենատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում ունկնդրումներ էին Ջ. Շ. Ուիլյամսի ներկայացրած թիվ 106 բանաձևի շուրջ, որն ԱՄՆ կառավարությանը լիազորում էր ստանձնել հայերի համար դաշնակիցների ծրագրած օգնությունը և օգտագործել ամերիկյան զորքերը Հայաստանում: Արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Հ. Ք. Լոջը բանաձևը քննարկելու համար կազմվող ենթահանձնաժողովի մեջ, բացի Ուիլյամսից, ընդգրկեց սենատորներ Ուորեն Գ. Հարդինգին և Հարի Ս. Նյուին, որոնք թեպետ արտաքուստ համակրանք էին տաժում հայերի նկատմամբ, սակայն խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ անզիջում վերապահություն ունեին:

<<Խաղաղության պահպանումը Հայաստանում>> խորագրի ներքո ընթացած լսումների⁸ չորս նիստերի ընթացքում հանդես եկան տասներեք վկա՝ ԱՄՆ հայ համայնքի ներկայացուցիչներ, ԱՄՆ տարբեր աստիճանների պետական պաշտոնյաներ, ամերիկյան միսիոներներ, Հայաստանի Հանրապետության ներկայացուցիչներ: Հոկտեմբերի 10-ին Հայաստանի կառավարության անունից

⁶ <<Կոչնակ Հայաստանի>>(Նյու Յորք), 1919, հոկտեմբերի 18, թիվ 42, էջ 1353, Ռ. Գ. Հոփհաննիսյան. Հայաստանի Հանրապետություն. Վերսալից-Լոնդոն 1919-1920, հ. II, Երևան, 2014, էջ 457, R. G. Hovannisian. From Versailles to London, 1919-1920, vol. II, Berkley-Los Angeles-London, 1982, p. 383; P. Г. Ованисян. Международные отношения Республики Армения 1918-1920. Ереван, 2007, с. 279; Г. Махмурян. Армения в политике США 1917-1923 гг. Ереван, 1918, с. 230.

⁷ Maintenance of Peace in Armenia. Hearings before Subcommittee of the Committee on Foreign Relations. United States Senate, Sixty-Sixth Congress, First Session on S.J.R. 106 (այսուհետ՝ Maintenance of Peace in Armenia), Washington, 1919, p. 3, Ջ. Միլիսյան. Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923), Երևան, 1972, էջ 566:

⁸ Ունկնդրումների արձանագրությունը տե՛ս Maintenance of Peace in Armenia, pp. 3-125; Նույն նյութը հրատարակվել է՝ «Armenian Review» (Massachusetts), 1980, vol. 33, № 4, pp. 441-443; 1981, vol. 34, № 1, pp. 46-79; № 2, pp. 199-217; № 4, pp. 412-427.

լսումներին հանդես եկավ Հ. Քաջազնունին: ՀՀ պատվիրակության մյուս անդամները հաղորդման ընթացքում դահլիճում էին: Հայաստանի պատվիրակի ունկնդրումը Սենատում կազմակերպվել էր «Հայաստանի անկախության ամերիկյան հանձնախմբ»-ի «ՀԱԱԿ»-ի նախագահ Ջ. Ջերարդի միջնորդությամբ: Նախկին վարչապետ Հ. Քաջազնունուն ենթահանձնաժողովին ներկայացրեց ԱՄՆ-ի Հայ Ազգային Միության անդամ, Բոսթոնի հայ համայնքի ներկայացուցիչ Վարդան Մալքումբ:

Քանի որ Հ. Քաջազնունու առաքելության հիմնական նպատակն ԱՄՆ-ից տնտեսական աջակցություն ստանալն էր, վերջինիս հաղորդումն⁹ ընդգրկում էր առավելապես հայ ժողովրդի ազգային, մշակութային, քաղաքական նկարագրի, ավանդի և իրավունքների հետ կապված տեղեկություններ: Այնուամենայնիվ, նա վստահեցնում էր, որ բանաձևով նախատեսվող ռազմական օժանդակության դեպքում հայերն ի վիճակի կլինեն ապահովել իրենց ինքնապաշտպանությունը: Նաև՝ ամերիկյան օգնությունն, ըստ Քաջազնունու, ավելի շատ կլինի ներդրում, քան նպաստ, և որ հայերը կկարողանան վճարել վերցրած վարկերը: Ըստ Քաջազնունու՝ դրա երաշխիքներն էին հայի աշխատասիրությունն ու Հայաստանի հարուստ բնական պաշարները:

Սենատի ենթահանձնաժողովի լսումներին հաջորդած Ջ. Ուիլյամսի բանաձևի քննարկումների վերաբերյալ քայլերի պասիվությունը ոչ այլ ինչ էր, քան պարզ պատասխան՝ կապված ԱՄՆ կողմից Հայաստանի մանդատի հարցի մերժման հետ: Թե որքանով արդյունավետ եղավ Հ. Քաջազնունու քաղաքացիական առաքելության գործունեությունը, գտնվեցի՞ն արդյոք լուծումներ՝ վերջինիս առջև դրված տնտեսական խնդիրների վերաբերյալ, պարզ էր դառնալու առաջիկայում՝ ԱՄՆ-ում պատվիրակության անցկացրած երկարատև ամիսների ընթացքում:

Սենատի ենթահանձնաժողովի առջև Հ. Քաջազնունու հաղորդման և ենթահանձնաժողովը նախագահող սենատորների հետ վերջինիս երկխոսության անգլերեն տեքստը մեր կողմից թարգմանվել և, իբրև հայերեն լեզվով առաջին հրապարակում, ներկայացվում է ստորև:

ԱՐՄԵՆՈՒԷԻ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

⁹ Maintenance of Peace in Armenia, pp. 109–111.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ
 ՆԱԽԿԻՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՊՐՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՔԱԶԱԶՆՈՒՆՈՒ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԸ ԱՄՆ ՍԵՆԱՏԻ
 ԱՐՏԱՔԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԵՆԹԱՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՒՄ, 1919 Թ.
 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

(Այս վկան վկայել է թարգմանչի միջոցով)¹⁰ :

Պրն ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ.– Ես 51 տարեկան եմ¹¹: Եղել եմ Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ՝ 1918 թ. հուլիսից մինչև 1919 թ. օգոստոս: Ես պաշտոնապես ուղարկվել եմ Հայաստանի պառլամենտի և կառավարության կողմից՝ ամերիկյան ժողովրդին ու կառավարությանը ներկայացնելու իրավիճակը Հայաստանում և փնտրելու դաշնակիցների՝ հատկապես ամերիկացիների աջակցությունն այդ իրավիճակին դիմակայելու համար:

Սենատոր Ուիլյամ Մեյքեր.– Պարզապես ներկայացրեք հանձնաժողովին, թե Դուք այս պահին՝ հայկական տեսանկյունից և ամերիկյան հնարավորությունների տեսանկյունից ինչն էք համարում ամենից կարևոր և նշանակալից:

Պրն ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ.– Առաջին՝ ընդհանուր հայտարարությունը, որ ես կանեմ, այն է, որ հայ ժողովուրդը, պատերազմի ընթացքում սարսափելի տառապանք կրելուց հետո, այժմ ձգտում է և մտահոգ է՝ ունենալու Ամերիկայի համագործակցությունը՝ Հայաստանին ի վիճակի դարձնելու իր պատմական սահմաններում ազատ և անկախ կառավարություն հիմնելու համար:

Առաջին բանը, որ ուզում եմ հայցել, այն է, որ կառավարությունը, որը գործել է Ռուսահայաստանում, այժմ՝ մոտ մեկ տարի է արդեն, պետք է ճանաչվի որպես Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն: Նշված Հանրապետությունն այժմ Ամերիկայի բարոյական, ֆիզիկական և նյութական օգնության կարիքն ունի իր սահմանները պաշտպանելու և իր սահմանների ներսում կարգ հաստատել կարողանալու համար: Քանի որ ներկայիս Հանրապետության սահմանները ներառում են միայն Ռուսահայաստանի սահմանները, հանուն արդարության

¹⁰ ԱՄՆ Սենատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի ենթահանձնաժողովում հանդես եկած անձինք՝ վկաները, խոսել են ոչ միայն անգլերեն: Հ. Քաջազնունու խոսքը հայերենից անգլերեն թարգմանել է ՀԱԱԿ-ի ներկայացուցիչ Վահան Քարտաշյանը:

¹¹ Սենատոր Ջ. Շ. Ուիլյամսը պահանջել էր որպեսզի Քաջազնունին՝ մինչ իր հաղորդման անցնելը, նախ ենթահանձնաժողովին ներկայացնի իր անունը, տարիքը, զբաղմունքը, պաշտոնական կապը հայ ժողովրդի հետ և տեղեկատվության այն աղբյուրները, որ պատրաստվում էր հաղորդել:

Հայաստանի մյուս հատվածները ևս, որոնք ներառված են Թուրքահայաստանի¹² կազմում, պետք է ներառվեն Հայաստանի կազմում, որը մենք խնդրում ենք ճանաչել որպես անկախ պետություն:

Սենատոր ՈՒԻԼՅԱՄՍ.– Դուք կարդացել էք այս օրինագիծը և տեսել էք օրինագծի առաջին բաժնում Հայաստանի Հանրապետության ամրագրված սահմանները, և այդ սահմանները համընկնո՞ւմ են Ձեր պատկերացումների հետ¹³:

Պրն ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ.– Միասնական Հայաստանի պատվիրակությունը սահմանել է Հայաստանի սահմանները: Նրանք չեն ընդգրկել Պարսկահայաստանը՝ հայտնի որպես Ադրբեջան:

Սենատոր ՈՒԻԼՅԱՄՍ.– Այսինքն, նրանց կողմից որոշված սահմանները համընկնո՞ւմ են դրա հետ՝ բացի Ադրբեջանից:

Պրն ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ.– Բացի Հայաստանի պարսկական հատվածից, այո:

Պրն ՄԱԼՔՈՍ.– Պատվիրակության հուշագիրն արխիվացվել է այս ունկնդրումների արձանագրություններում:

Սենատոր ՈՒԻԼՅԱՄՍ.– Այո, ես դա գիտեմ: Շարունակե՛ք:

Պրն ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ.– Այժմ ես ցանկանում եմ հաղորդել յուրահատուկ օգնության մասին, որի կարիքն ունի Հայաստանը: Հայաստանը նախ՝ ունի ռազմական օգնության կարիք՝ Բաթումից Էրիվան՝ Հայաստանի մայրաքաղաք գիծը պահելու համար բավարար գործ, և, իմ կարծիքով, հավանաբար 4.000–5.000 հոգին ամբողջն է, որ կպահանջվի այդ գիծը պահելու համար: Հայաստանը ֆինանսի կարիք ունի՝ երկրում ձևավորվելիք 30.000–40.000 հոգանոց զորքը զինելու համար:

Սենատոր ՈՒԻԼՅԱՄՍ.– Եթե հայերը Հայաստանում ձևավորեն ռազմական ուժ այն չափի, որքան ընդունակ են, որքան էլ, որ դա լինի, և եթե, ինչպես Դուք ասում եք, 20.000 կամավոր հավաքագրվի Ամերիկայում՝ ոչ քաղաքացի կամ քաղաքացիություն ունեցող հայեր, ովքեր այստեղ են, և նրանք բոլորը դրվեն հայկական դրոշի ներքո, Ձեր կարծիքով, քանի՞ զինվոր ամերիկյան դրոշի ներքո կպահանջվի՝ երկիրը պահպանելու համար:

Պրն ՔԱԶԱԶՆՈՒՆԻ.– Իմ կարծիքով, ելնելով իմ ասածից՝ 4.000-անոց ամերիկյան զորքը բավարար կլինի Բաթումից Էրիվան գիծը պահելու, ինչպես նաև Հայաստանի ներքին կարիքների համար՝ ի հավելումն Հայաստանում և նաև Ամերիկայում ձևավորվելիք զորքի:

Պրն ՔԱՄՏԱՇՅԱՆ.– Պրն. Քաջագնունին ուզում է առանձնակի ընդգծել այն փաստը, որ այդ 4.000 հոգու մեծ մասը կպահանջվի ոչ թե Հայաստանում, այլ գիծը պահելու համար, որը Հայաստանում չէ:

¹² Բնագրում՝ Turkish Armenia.

¹³ Միասնական Հայաստանի քարտեզը, ունկնդրումների արձանագրության մեջ ընդգրկելու նպատակով, ենթահանձնաժողովին էր ներկայացրել Վարդան Մալքոնը:

Մենատոր ՌԻԻԼՅԱՄՍ.– Այո, ես իմ հարցը կձևակերպեմ որպես <<երկիրը պահպանելու և վերահսկելու համար>>: Շարունակեք:

Մենատոր ՀԱՐԴԻՆԳ.– Դա ամենն է, ինչ նա ուզում է ասել:

Պրն ՔԱՐՏԱՇՅԱՆ.– Այո՛, սը՛ր:

Մենատոր ՀԱՐԴԻՆԳ.– Ենթահանձնաժողովը շնորհակալություն է հայտնում Ձեզ Ձեր հայտարարության համար:

Պրն ՔԱՐՏԱՇՅԱՆ.– Վարչապետն ասում է, որ կա մի բան, ինչը նա ցանկանում է կրկնել, եթե թույլ կտաք:

Մենատոր ՀԱՐԴԻՆԳ.– Անշուշտ:

Պրն ՔԱՉԱՉՆՈՒՆԻ.– Ես ցանկանում էի պարզել որոշ փաստեր՝ պահանջվող նյութական աջակցության բնույթի վերաբերյալ, ինչը, կարծում եմ, բաց թողեցի:

Մենատոր ՀԱՐԴԻՆԳ.– Շատ լավ:

Պրն ՔԱՉԱՉՆՈՒՆԻ.– Մենք ուզում ենք ունենալ անհրաժեշտ նյութական աջակցություն Հայաստանում 30.000-անոց բանակի համար՝ սնունդ, զինամթերք և պաշար՝ մեկ տարվա համար:

Աջակցության երկրորդ մասը, որ մենք խնդրում ենք, սնունդն է քաղաքացիական բնակչության համար՝ նրան ապրելու հնարավորություն տալու, ինչպես նաև՝ այդ քաղաքացիական բնակչությանն իր տները կառուցելու, եթե հնարավոր է, և բիզնեսում վերահաստատվելն ի վիճակի դարձնելու համար: Դա ամբողջն է, որ մենք պահանջում ենք Ամերիկայից:

Մենատոր ՀԱՐԴԻՆԳ.– Ի՞նչ նկատի ունեք՝ բիզնեսի և տների վերահաստատման համար նյութական աջակցություն ասելով: Դուք վա՛րկ նկատի ունեք:

Պրն ՔԱՉԱՉՆՈՒՆԻ.– Մեր խնդրած ցանկացած օգնություն պետք է տրվի փոխառության տեսքով. մենք, անշուշտ, ցանկանում ենք և վստահ ենք՝ կարող ենք փոխհատուցել փոխառությունները, որոնք մենք կնքում ենք:

Մենատոր ՀԱՐԴԻՆԳ.– Ձեր ձևակերպումով դա անորոշ էր:

Մենատոր ՌԻԻԼՅԱՄՍ.– Ձեր կարծիքով, Հայաստանի Հանրապետությունն ի՞նչ երաշխիքներ կամ արժեթղթեր կարող է տալ՝ թե՛ իր մաքսատանը և թե՛ հանքավայրերում կամ ինչպիսի՞ն կլինի երաշխիքների բնույթը:

Պրն ՔԱՉԱՉՆՈՒՆԻ.– Մենք չենք մշակել երաշխիքի հարցի վերաբերյալ որոշակի նախագիծ, բայց մենք ցանկանում ենք և պատրաստ ենք՝ որպես երաշխիք, տրամադրել մեր երկրի բոլոր ռեսուրսները: Մենք երկու երաշխիք ունենք: Մեկն այն է, որ Հայաստանը բնական ռեսուրսներով շատ հարուստ երկիր է, երկրորդն այն է, որ հայր աշխատասեր և տնտեսող անձնավորություն է ու նա միշտ վճարում է իր պարտքերը: Նախքան պատերազմը՝ Ռուսահայաստանն արտադրում էր շատ ավելին, քան սպառում էր, և նրա վարչական ծախսերն ավելի քիչ էին, քան մի առանձին շրջանի եկամուտը:

Մենատոր ՌԻԼՅԱՄՍ.– Ես հասկանում եմ, որ գուցե Ռուսահայաստանում մասնավորապես կան նավթ, ածուխ, երկաթ, պղինձ և մանգան: Այժմ կարող է այնպես ստացվել, որ կառավարության կողմից այս վարկը հայ ժողովրդին տալու փոխարեն ընկերությունները կամ սինդիկատներն անեն դա, եթե Կոնգրեսը չցանկանա, որ կառավարությունը վարկ տրամադրի, և այս դեպքում կարծո՞ւմ եք, իհարկե, Դուք չեք կարող այստեղ խոսել ձեր կառավարության անունից, բայց կարծո՞ւմ եք, որ ձեր կառավարությունը կցանկանա տրամադրել արդյունաբերության այս ոլորտներից որոշներն ընկերություններին՝ որպես երաշխիքներ՝ գումար տրամադրելու համար:

Պրն ՔԱՋԱԶՆՈՒՆԻ.– Ես ոչ մի կասկած չունեմ դրանում:

Արմենուհի Ղամբարյան – պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ընդհանուր պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող, Մ. Հերացու անվան ԵՊԲՀ-ի հասարակական առարկաների ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունը՝ հայ-ամերիկյան հարաբերությունները XX դ. սկզբին: Հեղինակ է 3 մենագրության և շուրջ 40 հոդվածի: vanarmin@mail.ru